

РЕЦЕНЗІЇ, ДИСКУСІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 069.01:378.4:378.6

Дмитро КЕПІН
(Київ)

Навчальні видання з музеології в Україні: критичний аналіз

Кожна наукова дисципліна має свої теоретичні засади. Має свою теорію й музеєзнавство (музеологія), статус якого до сьогодні поки невизначений. Між дослідниками точаться дискусії щодо об'єкту, предмету і структурних елементів цієї наукової дисципліни. Це, у свою чергу, зумовлює підготовку відповідних фахівців, спроможних втілити у повсякденній практиці сучасні музеєзнавчі теорії.

До 1992 р. в Україні підготовку музеєзнавців здійснювала лише кафедра археології та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, далі – КНУ). В 1955 р. для випускників кафедри була затверджена кваліфікацію “історик, археолог-музеєзнавець, учитель історії та суспільствознавства” [1]. Закінченого вигляду курс лекцій із музеєзнавства і спецкурсів з цієї дисципліни, читаних на кафедрі професором Г.Г. Мезенцевою (1923–1997) впродовж 1950–1970-х років набув у вигляді першого в Україні авторського підручника “Музеєзнавство” (К., 1980).

З 1992 р. підготовку відповідних фахівців почала здійснювати кафедра музеєзнавства й охорони культурної спадщини Київського національного університету культури і мистецтв. Також фахівців із указанного фаху готують на кафедрі історії України та музеєзнавства Харківської державної академії культури, а також на кафедрі документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк). Відтоді окремі курси з музеології почали викладатися на історичних, геологічних, географічних, біологічних факультетах інших університетів України, а також у вищих навчальних закладах системи політехнічної освіти. Цілком природно, що подібне поширення вивчення засад музейної роботи обумовило появу відповідної навчальної літератури для майбутніх музеологів.

У даному дослідженні ми розглянемо видання музеологічного спрямування, що з'явилися від 1991 р. й до нашого часу. Загалом, за своїм змістом їх можна згрупувати наступним чином:

1. Навчальні посібники з музеології як науки.
2. Видання, які висвітлюють історію та теорію музейництва (музейної справи).
3. Посібники, що розкривають особливості напрямів діяльності музеїв як загалом, так і відповідно до їх профілю.
4. Методичні розробки, робочі програми та інша за характером навчально-методична література.
5. Термінологічні словники-довідники.

Дамо стисло характеристику кожної з наведених груп видань.

У 2006 р. археолог В.І. Якубовський (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) видав відповідний посібник [2]. Під музеєзнавством автор розуміє “окрему самостійну суспільну дисципліну, яка вивчає процеси збереження соціальної інформації, пізнання і передачі знань та емоцій за допомогою музейних предметів, а також вивчає музейну справу та музей як суспільний інститут, його соціальні функції і форми реалізації їх у різних соціальних умовах” (с. 14). Ця дефініція перегукується з визначенням музеєзнавства, запропонованим у 1980-х роках російським ученим, професором А.М. Разгоном (1920–1989): “музееведение – общественная наука, изучающая процессы сохранения социальной информации, познания и передачи эмоций посредством музейных предметов, музейное дело, музей как общественный институт, его социальные функции и формы их реализации в различных общественно-экономических условиях” [3]. В.І. Якубовський зазначає, що термін “музеєзнавство” почав використовуватися лише з другої половини ХІХ ст. Ця усталена до сьогодні точка зору бере початок від досліджень Ф.І. Шміта і А.М. Разгона. Але, як ми вже вказували в ряді своїх публікацій, цей термін (нім. *Museumskunde*) зустрічається у роботах Й.-В. Гете, В. фон Гумбольдта, Я. та В. Грімів [4].

Корисними є наведені автором згаданого видання з музеології зразки музейної документації та правові документи, що стосуються вітчизняної музейної справи й охорони культурної спадщини. Книга добре ілюстрована кольоровими фотографіями.

На основі прочитаного курсу лекцій у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини “Україна” (м. Київ) філософи В.В. Шевченко та І.М. Ломачинська видали відповідний посібник із термінологічним словником (99 слів). Як зазначають автори на початку книги, її концепція та структура аналогічна підручнику російської дослідниці, професора музеєзнавства Російського інституту культурології Російської академії наук і Міністерства культури Російської Федерації (м. Москва) (далі – РІК) Т.Ю. Юрєнєвої “Музееведение” (М., 2003 р.; 4-е видання 2007 р.) [5].

Посібник українських фахівців побудований за модульною системою. Автори розглядають погляди різних дослідників на об'єкт, предмет і структуру музеології. При викладі цього матеріалу вони спиралися на дослідників РІК [6].

Не можна цілком погодитися з авторами посібника, що в античному Римі на задовільному рівні було збереження цінностей (с. 35). Як свідчать твори Гая Светонія Транквілла, Плінія Старшого, Цицерона, Корнелія Тацита, державні діячі імператорського Риму не завжди адекватно ставилися до збереження історико-культурної спадщини, що призводи-

ло до численного пограбування й нищення пам'яток. Про це свідчать й твори візантійського проповідника та богослова Іоанна Златоуста (бл. 347 чи 350 – 407 роки н.е.) “Великопісні бесіди. Бесіди про статуї, промовлені антиохійському народу” (388 р.).

В.В. Шевченко та І.М. Ломачинська пропонують наступну дефініцію терміну “музей” як “історично зумовленого багатофункціонального інституту соціальної пам'яті, за допомогою якого реалізується суспільна потреба у відборі, збереженні та репрезентації специфічної групи природних і культурних об'єктів, усвідомлювальних суспільством, як цінність, що підлягає вилученню з середовища перебування і передачі з покоління в покоління – музейних предметів” (с. 148). Це визначення подібне до розуміння цього ж терміну, запропонованого М.Є. Каулен: “Музей, исторически обусловленный многофункциональный институт социальной памяти, посредством которого реализуется общественная потребность в отборе, сохранении и репрезентации специфической группы культурных и природных объектов, осознаваемых обществом как ценность, подлежащая изъятию из сферы бытования и передаче из поколения в поколение, – музейных предметов” [7].

Спроба викладення власного бачення теорії музеології здійснена істориком І.В. Довжуком (Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля) [8]. При цьому, як і попередні автори, він враховує напрацювання зарубіжних, передусім російських, учених. Історик докладно аналізує статус музейного джерелознавства. Водночас, він ставить під сумнів можливість виділення його як самостійної науки, і врешті-решт приходиться до висновку, що “музейного джерелознавства” як такого не існує і що воно входить до поняття “історичне джерелознавство” (с. 21). Посібник завершується додатками, який містить зразки музейної документації та словником (62 позиції).

Серед посібників із музеології виділяються 2 книги, підготовлені географами КНУ (В. Бабарицька, А. Коробкова, О. Малиновська) і Львівського національного університету імені Івана Франка та Львівського інституту економіки і туризму (М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк) [9].

Основний лейтмотив обох видань – вирішення проблем “виживання” музеїв у сучасних соціально-економічних умовах держави шляхом залучення музейних закладів у сферу туризму, впровадження нових технологій музейного маркетингу та менеджменту.

Посібник львівських дослідників має глосарій (160 слів), чорно-білі ілюстрації та додатки (правові документи щодо музейної справи та довідник існуючих історико-культурних заповідників України).

Автори посібника до сфери музеології відносять питання, пов'язані зі збереженням і використанням культурної та природної спадщини. Тим самим не виділяється пам'ятокознавство як наука. Як і Ю.А. Омельченко (хоча в дослідників на його праці й не має посилань) М. Рутинський та О. Стецюк вважають музеологію культурологічною дисципліною (с. 15–19). Слідом за А. Разгоном, З. Странським, Ф. Вайдахером введення терміну “музеологія” в науку пов'язується з німецьким дослідником Й. Грассе (1883 р.) (с. 22). Однак, слід зазначити, що стаття цього вченого була видана у часописі “Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde”, перший номер якого побачив світ у Дрездені в 1877 р.

Історія розвитку музейної справи поділена авторами посібника на 4 етапи, початок якої відноситься до крито-мікенської культури (с. 20). На с. 59 сказано, що Центральний (нині Національний) науково-природничий музей НАН України у м. Києві відкритий у 1973 р. Насправді цей музейний комплекс був створений у 1966 р., а з наступного року були від-

криті для відвідувачів експозиції Геологічного та Зоологічного (нині – ім. член-кор. НАН України М.М. Щербака) музеїв; із 1969 р. – Палеонтологічного (з 2005 р. – ім. акад. В.О. Топачевського), Археологічного та Ботанічного (нині – імені проф. Д.М. Доброчасової). У свою чергу Археологічний музей є відділом Інституту археології НАН України.

Характеризуючи музеї України автори посібника вибірково подають імена їх засновників. У багатьох випадках узагалі не названі вітчизняні дослідники, причетні до створення того чи іншого музею. Зокрема, при розгляді створення Музею народної архітектури та побуту у Львові, М. Рутинський та О. Стецюк не приділили уваги діяльності одному з його засновників, етнографу-музеєзнавцю А.Г. Данилюку (1941–2008). Навіть у бібліографічному списку наприкінці посібника – жодної згадки про роботи цього вченого. Аналізуючи діяльність Археологічного музею Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України поза увагою залишилися імена його засновників – археологів Л.Г. Мацкевого та О.С. Ситника (с. 277).

Є певні неточності також під час розгляду музеїв просто неба. Так, на с. 234 розміщена інформація про створення на околицях м. Ржищева “міста-музею трипільської Аррати-Оріяни”. Дійсно, на базі дослідження двошарового поселення (трипільська та черняхівська культури) наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років передбачалася часткова музеєфікація відкритих будівель і створення натурної експозиції просто неба в урочищі Ріпниця (варіанти археолога М.Ю. Відейка, а також автора цих рядків) [10]. Але, щодо “Аррати-Оріяни” трипільці не мають жодного відношення. Досліджене трипільське поселення не є залишками міста. Принагідно зауважимо лиш, що через відсутність фінансування даний проект досі не реалізований.

Важливим і новим для вітчизняної музеології є власне бачення авторами згаданого посібника сучасного музейного менеджменту й маркетингу. Але зауважимо, що “комерціалізація” музею повинна бути направлена на популяризацію складу його зібрання, залучення інвестицій для подальшого удосконалення різних напрямів діяльності музею. Тим самим не повинно відбуватися “розмузеювання”, що негативно впливатиме на стан збереження автентичних пам’яток, і – врешті-решт – призведе до поступової втрати соціальних функцій та власного образу цього-таки музею.

Корисним є невеликий посібник викладачів Житомирського державного університету ім. І. Франка [11]. Умовно його можна віднести до виділеної вище першої групи видань, адже він значною мірою стосується третьої групи. До того ж, він також має словник музеєзнавчих термінів.

До цього посібнику за своїм змістом прилягає і видання історика О.В. Потильчака (Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова), що є радше методичною для студентів з основ історичного музеєзнавства [12].

Серед другої групи видань вирізняється посібник історика О.О. Салати (Київський міський педагогічний університет ім. Б.Д. Грінченка) [13], що побудована за модульною системою.

Автор посібника зазначає, що культура середньовіччя не знала історичних і художніх збірок (с. 13). Але нині різними дослідниками встановлено цілком звороне: мистецтвознавцем і музеєзнавцем Ф.І. Шмітом, археологом С.А. Жебелевим, філософом В.В. Бичковим, Т.Ю. Юренєвою, археологом і музеологом К. Скленаржем (Прага) доведено, що вже в VIII–XIII ст. у Європі вже почали формуватися перші збірки старожитностей і “музейні” кабінети.

Не варто також абсолютизувати думку, що музеї виникають вперше лише в культурі Італійського Відродження і пов'язані з династією Медичі у Флоренції. Спираючись на дослідження філолога І.М. Голєніщева-Кутузова, нами вже наголошувалося, що аналогічні процеси відбувалися й на теренах сучасних балканських країн, зокрема, Хорватії [14].

У посібнику О.О. Салати не розглядається історія виникнення таких всесвітньовідомих закладів, як Оружейна палата у Москві, Музей антропології та етнографії імені Петра Великого Інституту етнографії ім. М.М. Міклухо-Маклая Російської академії наук. Говорячи про музейну освіту, згадана дослідниця не згадує Г.Г. Мезенцеву та її праць. Окремий розділ посібника присвячений проблемам музеєфікації пам'яток України. Проте, виклад матеріалу стосується лише об'єктів архітектури – замків і їх використанню з музейною метою. Автор посібника також докладно зупиняється на правових аспектах функціонування музеїв у державі.

У цю групу видань із музеології можна включити й посібник фахівців у галузі туристичної діяльності, виданому в Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника (Івано-Франківськ) [15].

Найбільше музеєзнавчих посібників з окремих спецкурсів цієї дисципліни. Так, декілька книг присвячені діяльності музеїв при навчальних закладах – праці Н.І. Ганнусенко (Науково-дослідний інститут педагогіки Академії педагогічних наук України, Київ), Л.А. Гайди (Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського), І.М. Медведєвої (Донбаська державна машинобудівна академія, Донецьк) [16].

Музеєзнавцем І.А. Карсим (КНУ) на основі читаних курсів підготовлені й видані 2 посібники. Так, спираючись на досягнення російських музеєзнавців вона розглядає методику вивчення музейних предметів, питання комплектування та облік фондів, аналізує відповідну документацію та проблеми зберігання колекцій у фондосховищах [17]. Одночасно, в посібнику приділено недостатньо уваги працям вітчизняних фахівців з питань вивчення й збереження різних категорій музейних предметів. Так, розглядаючи методику опису етнографічних колекцій і предметів декоративно-прикладного мистецтва, І.А. Карсим не враховує напрацювання таких вчених, як Г.А. Скрипник, Т.В. Кара-Васильєвої, Є.А. Антоновича, Р.В. Захарчук-Чугая, М.Є. Станкевича (с. 24–29). Також варто було б проаналізувати монографії та методичні рекомендації щодо опису фондів колекцій і їхнього збереження дослідників Національного науково-реставраційного центру України О.І. і Т.В. Мінжуліних, В.Б. Довганюка, О.І. Комаренко, Т.І. Митківської, Г.М. Новикової. З-поміж іншого, викладеного в посібнику, наприклад, не можна погодитися з твердженням, що меблі виникають вперше у культурі Стародавнього Єгипту (с. 33). Найдавніші меблі вже відомі за доби пізнього палеоліту (дослідження І.Г. Шовкопляса, І.Г. Підоплічка на матеріалах Мізинського та Межиріцького поселень; Б. Кліми та О. Соффер на матеріалі поселення Долні Вестоніце I (Моравія, Чехія). Згідно їх висновків у мешканців цих поселень в ужитку були табурети з черепів мамонтів, лавки з кісток цієї ж тварини.

За своїм змістом другу книгу І.А. Карсим можна вважати своєрідним посібником з музейної педагогіки [18]. До навчальних видань музеологічної спрямованості тяжіють ще декілька посібників інших авторів [19]. Не зупиняючись докладно на характеристиці навчально-методичних розробок, вкажемо, що вони дають загальне уявлення про зміст того чи іншого спецкурсу з музеології. Більшість з них підготовлено на спеціалізованих кафедрах.

У вітчизняній музеології нині видані тільки 2 довідкових видання. Так, у словник О. та О. Бабенків містить 600 дефініцій [20]. Під час його укладання автори спиралися на російський досвід, зокрема на словник “Терминологические проблемы музееведения” (відп. ред. В.Ю. Дукельський (М., 1986)).

Значним поступом у розробку музеологічної термінології, яка використовується у природничо-історичних музеях є відповідний ілюстрований словник-довідник біолога О.С. Климишина (Державний природознавчий музей, Львів), де автор розкриває зміст 2400 термінів і понять. Це по суті перше видання такого типу в Україні, яке містить власне бачення укладача термінологічного апарату музеології [21]. Дана книга з успіхом може бути використана студентами не лише природничих спеціальностей, але й гуманітарних.

Таким чином, незважаючи на певний спектр навчальної літератури з музеології в Україні, залишається актуальним підготовка фундаментального академічного видання, де були б комплексно розглянуті теоретичні засади та прикладні аспекти цієї наукової дисципліни. Певні напрацювання у цьому відношенні вже є у Центрі пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Залишається також актуальним підготовка та видання посібників з природничої музеології, адже розглянуті видання не висвітлюють усього розмаїття специфіки діяльності таких музеїв.

Джерела та література

1. *Линьова Є.А., Омельченко Ю.А.* Г.Г. Мезенцева – археолог, музеєзнавець, педагог // Український музей. Зб. наук. праць. – К.: Товариство археології та антропології, 2003. – С. 9–18.
2. *Якубовський В.І.* Музеєзнавство. Навчальний посібник-практикум. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2006. – 272 с.
3. *Разгон А.М.* Глава 1. Музееведение как научная дисциплина // Музееведение. Музеи исторического профиля: Учеб. пос. для вузов по специальности “История”. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 9.
4. *Кепін Д. Й.-В.* Гете та музейна справа // Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (Матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції). – К.: Національний музей історії України, 1999. – С. 18–19.
5. *Шевченко В.В., Ломачинська І.М.* Музеєзнавство. Навч. посібник для дистанційного навчання. – К.: Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”, 2007. – 288 с.
6. *Музейное дело России / Воронцова Е.А., Гуральник Ю.У., Казакова Ю.У. и др.* – М.: Издательство “ВК”, 2003. – 614 с.; *Основы музееведения / Отв. ред. Э.А. Шулепова.* – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 504 с.; *Основы музееведения / Отв. ред. Э.А. Шулепова.* Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Российский институт культурологии, 2010. – 432 с.
7. *Каулен М.Е., Мавлеев Е.В.* Музей // Российская музейная энциклопедия. – М.: РИПОЛ классик, 2005. – С. 395.
8. *Довжук І.В.* Основи музеєзнавства. Навчальний посібник. – Луганськ: Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2008. – 164 с.
9. *Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О.* Екскурсознавство і музеєзнавство. – К.: Альтерпрес, 2007. – 464 с.; *Рутинський М.Й., Стецюк О.В.* Музеєзнавство. Навч. посібник. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
10. *Відейко М.Ю., Трачук О.В.* Додаток 1: Науково-просвітницький історико-археологічний комплекс біля с. Уляники Кагарлицького району Київської області // Відейко М.Ю. Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкцій. – К.: ІА НАН України; Об'єднання громадян товариство “КОЛО-РА”, 2000. – Ч. 1. – С. 89–97; *Кепін Д.* Археологічна скансенологія як складова частина прикладного музеєзнавства // Сакральні споруди у житті суспільства: історія і сьогодення. Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції “Софійські читання”. Київ, 27–28 листопада 2003 р. – К.: “Фенікс”, 2004. – С. 140–146; *Він же.* Музеєфікація об'єктів археологічної спадщини в Європі: на прикладі пам'яток первісної культури. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2005. – С. 94–100.
11. *Власюк І.М., Зосимович О.Ю., Хадарова М.В.* Музеєзнавство та архівна практика: Навч.-метод. посібник. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 76 с.

12. *Потильчак О.В.* Основи історичного музеєзнавства. Навч.-метод. комплекс нормативного курсу. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 60 с.
13. Основи музейної справи: Навч.-метод. посібник для студентів соціально-гуманітарного факультету зі спеціальності “вчитель історії” / Укладач О.О. Салата. – К.: Київський міський педагогічний університет імені Б.Д. Грінченка, 2005. – 104 с.
14. *Кепін Д.В.* Історія формування музеєзнавства як наукової дисципліни у Європі // Праці Центру пам’яткознавства. Вип. 5. – К.: Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК, 2003. – С. 138–139.
15. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник / Авт. кол.: П. Горішевський, М. Дейнега, М. Ковалів та ін. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 64 с.
16. Шкільні музеї. Навч.-метод. посібник / Н. І. Ганнусенко, О. В. Ляпін, Г. І. Мацейків та ін. – К.: Радянська школа, 1991. – 111 с.; *Ганнусенко Н.* Етнохудожнє виховання учнів у позаурочний час. – К.: ТОВ “ХІК”, 2004. – 96 с.; *Гайда Л.* Музеєзнавство у закладах освіти: Навч. посібник. – Кіровоград: КОІППО, 2006. – 108 с.; *Вона ж.* Музеєзнавство в навчальних закладах: Навч.-метод. посібник. Вид. друге, змін. та доп. – Кіровоград: Видавництво Кіровоградського обласного інституту післядипломної освіти імені Василя Сухомлинського, 2007. – 88 с.; *Вона ж.* Музей у навчальному закладі. – К.: Шкільний світ, 2009. – 128 с.; *Медведева І.М.* Розвиток музейно-педагогічної діяльності. Навч. посібник. – Краматорськ: Донбаська державна машинобудівна академія, 2009. – 60 с.
17. *Карсим І.А.* Науково-фондова робота музеїв. Навч. посібник для студентів III курсу. – К.: Кафедра археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2007. – 96 с.
18. *Карсим І.А.* Культурно-освітня діяльність музеїв. Навч. посібник для студентів IV курсу. – К.: Кафедра археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2007. – 112 с.
19. *Дерев’яно С.М., Великий В.С.* Архівно-музейна практика: Метод. посібник для студентів спеціалізації “Історія”, “Правознавство”, “Релігієзнавство”. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – Вип. I. – 48 с.; *Шевченко С.І.* Етнографічне музеєзнавство: Конспект лекцій. – Кіровоград: Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, 2002. – 19 с.
20. *Бабенко О., Бабенко О.* Короткий словник музейних термінів. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2001. – 120 с.
21. *Климишин О.С.* Природничі музейні термінологія. Словник-довідник. – Львів: Державний природознавчий музей НАН України, 2003. – 242 с.

***Кепін Д.В.* Навчальні видання з музеології в Україні: критичний аналіз**

У статті розглянуті видання музеологічного спрямування, видані в Україні впродовж 1991–2009 років: навчальні посібники з музеології; видання з музейної справи; посібники, що розкривають особливості напрямів діяльності музеїв різних профілів; методичні розробки та робочі програми із спецкурсів; термінологічні словники-довідники.

Ключові слова: музеологія, музей, навчальний посібник

***Кепін Д.В.* Учебные издания по музеологии в Украине: критический анализ**

В статье рассмотрены издания музеологического направления, изданные в Украине за период 1991–2009 гг.: учебные пособия по музеологии, издания по музейному делу, пособия, раскрывающие особенности направлений деятельности музеев разных профилей; методические разработки и рабочие программы по спецкурсам, терминологические словари-справочники.

Ключевые слова: музеология, музей, учебное пособие

***Кепін Д.В.* Teaching editions on museology in Ukraine: critical analysis**

The editions of museological trends are being considered as well as editions on museum work; educational suppliers, revealing peculiarities of museums activities’ trends of the different types. Both methodical elaborations and purpose-oriented programs on special courses are included in these editions. Glossaries and reference-books are also given.

Key words: museology, museum, educational suppliers